

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

TASDIQLAYMAN”

B.A.Xolikov

2024-yil “__” _____

Ro‘yxatga olindi № BD-60230400-1.06

2024-yil “__” _____

TILSHUNOSLIKKA KIRISH
FANINING O‘QUV DASTURI

Bilim sohasi:	200 000 – San’at va gumanitar fanlar
Ta’lim sohasi:	230 000 – Tillar
Ta’lim yo‘nalishi:	60230400 – Kompyuter lingvistikasi

Fan/modul kodi TK1105		O‘quv yili 2024-2025	Semestr 1	ECTS – Kreditlar 5	
Fan/modul turi Majburiy		Ta’lim tili O‘zbek		Haftadagi dars soatlari 4	
1.	Fanning nomi	Auditoriya mashg‘ulotlari (soat)		Mustaqil ta’lim (soat)	Jami yuklama (soat)
	Tilshunoslikka kirish	60		90	150
2.	I. Fanning mazmuni Fanni o‘qitishning maqsadi tilshunoslik sohasining predmeti, vazifalarini yoritish, fan doirasida o‘rganiladigan asosiy masalalarning mazmun-mundarijasini belgilash, tilning ijtimoiy tabiati, shakllanish jarayoni, taraqqiyoti, til va jamiyat, til va tafakkur munosabati, til birliklari, nutq birliklari, til birliklari o‘rtasidagi munosabatlar, til sathlari, dunyo tillari tavsifi, tasnifi, tilshunoslik maktablari, lingvistik tahlil metodlari, lisoniy universalialar va til strukturasi haqida ma’lumot berishdan iborat. Fanning vazifasi - til va jamiyat, til tizimi va tuzilishi, uning sathlari, birliklari va ularning namoyon bo‘lish qonuniyatlari, tilshunoslik fanining boshqa fanlar bilan aloqasi, dunyo tillarining klassifikatsiyasi haqida nazariy bilimlarning o‘rni va ahamiyatini ochib berish. II. Asosiy nazariy qism (ma’ruza mashg‘ulotlari) II.I. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi: 1-mavzu. “Tilshunoslikka kirish” fanining maqsadi, vazifalari. Tilning ijtimoiy tabiati. Til va tafakkur, til va nutq munosabati. Tilshunoslik – mustaqil fan sifatida. Tilshunoslik fanining tushunchaviy-terminologik apparati. Tilning ijtimoiy, biologik, fiziologik tabiati. Til – kishilar o‘rtasidagi aloqa quroli sifatida. Intralingvistika. Ekstralingvistika. Til va jamiyat. Til taraqqiyotining jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liqligi. Kishilik tarixida urug‘ tili, qabila tili, elat, xalq va millat tilining o‘rni. Tilning ijtimoiy vazifalari: emotiv, akkumulyativ, estetik, metalisoniy va b. vazifalar. Tilning jamiyatdagi ko‘rinishlari. Me’yorlashtirilgan tillar. Adabiy til va shevalar. Til va jamiyatning o‘zaro ta’siri. Tillarning chatishuvi masalasi. Kreol tillar. Pijin tillari. Substrat va superstat hodisasi. Millatlararo tillar. Xalqaro tillar. Sun’iy til. Til birliklari va mantiqiy tushunchalarning o‘zaro munosabati. Tafakkur – tashqi moddiy olamning kishilar miyasida aks etishi. Tildagi so‘zlar, so‘z birikmalari va jumalarning tafakkur mahsuli ekanligi. Til birliklari va tafakkur qonunlari (birliklari). Til va nutqiy faoliyat. Nutq faoliyati, og‘zaki va yozma nutq. Og‘zaki va yozma nutq. Yozuv va savodxonlik muammolari. Lisoniy va nutqiy birliklar. Til birliklarining				

alohida tizim sifatida o‘zaro mutanosibligi.

2-mavzu. Tillarning shakllanishi va rivojlanishi. Tilning paydo bo‘lishi haqidagi farazlar. Sharq ilmida tilshunoslikka doir qarashlarning aks etishi. Tilning tarixiy taraqqiyoti va o‘zgaruvchanligi. Tillarning o‘zaro ta’siri va rivojlanishi. Sinxronik va diaxronik o‘zgarishlar. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik – tildagi tarixiy-fonetik o‘zgarishlarni o‘rganuvchi soha sifatida. Qardosh tillar (slavyan, german, roman tillari; turkiy tillar)dagi tarixiy fonetik o‘zgarishlar. Qiyosiy fonetikaning vazifalari.

3-mavzu. Fonetika. Fonologiya. Fonetikaning tadqiqot maqsadi va usuliga ko‘ra turlari: umumiy fonetika, xususiy fonetika (tavsifiy fonetika, tarixiy fonetika), qiyosiy fonetika eksperimental fonetika. Fonetika aspektlari: 1. Fizik-akustik aspekt. 2. Anatomik-fiziologik aspekt. 3. Perseptiv aspekt. 4. Lingvistik-funksional aspekt. Fonemaning differensial va integral belgilari. Fonema nazariyalari. Fonetik o‘zgarishlar. Kombinator tovush o‘zgarishlari. Assimilyatsiya, akkomodatsiya, ularning turlari. Proteza, epenteza. Prokopa, sinkopa, apakopa, eliziya, aferezis, gaplologiya, metateza, dissimilyatsiya, geminatsiya, degeminizatsiya, sinerezis. Nazalizatsiya. Pozitsion tovush o‘zgarishlari. Turkiy tillarda tovush uyg‘unligi. Singarmonizm. Nutqning fonetik bo‘linishi. Frazza, takt, bog‘in, tovush. Bo‘g‘in (sillabema). Urg‘u (aksentuatsiya). Intonatsiya (intonema). Turli tillarda bo‘g‘in tiplari. Urg‘u. Urg‘u tiplari: so‘z urg‘usi (dinamik urg‘u, erkin urg‘u); sintagma urg‘usi, logik urg‘u va emfatik urg‘u. So‘z urg‘usining ma’no farqlash xususiyati. Urg‘uning til va nutqdagi roli. Intonatsiya (intonema)ning prosodik elementlari: nutq melodikasi, nutq ritmi, temp, nutq intensivligi, nutq temбри, pauza. Intonatsiya turlari.

4-mavzu: Tilshunoslik tarixi. O‘zbek tilshunosligi taraqqiyot bosqichlari. Qadimgi turkiy til, eski turkiy til, eski o‘zbek adabiy tili, hozirgi o‘zbek adabiy tili.

5-mavzu. Orfografiya va orfoepiya. Yozuv tamoyillari. Imlo qoidalari.: harflar imlosi, asos va qo‘shimchalar imlosi, qo‘shib yozish, ajratib yozish, chiziqcha bilan yozish, bosh harflar imlosi, ko‘chirish qoidalari. Unli va undoshlar talaffuzi.

6-mavzu. Leksikologiya. So‘z tilning markaziy birligi sifatida. Leksikologiya va uning asosiy bo‘limlari. So‘zning xususiyatlari. So‘z va leksema. Leksik ma’no va uning turlari. Leksik ma’noning kengayishi va torayishi. Ko‘p ma’nolilik. Metafora. Metonimiya. Sinekdoxa. Omonimiya. Sinonimlar. Tilning lug‘at sathi. Tilning lug‘aviy qatlamlari. So‘zlarning ma’no munosabatiga ko‘ra turlari.

7-mavzu. Til va terminologiya. Leksikografiya. Frazzeologiya. O‘zbek terminologiyasining taraqqiyot bosqichlari. Terminlarning yasaliishi. Sohaviy terminlarning morfologik, sintaktik, semantik usul bilan yasaliishi. Etimologiya va “xalq” etimologiyasi. Idiomalar. Lug‘at zahirasiining boyish usullari: so‘z yasash, so‘z va iboralarni o‘zlashtirish.

8-mavzu. Grammatika. Morfemika. Morfologiya. Morfema va uning turlari. Tilning grammatik usullari. Affiksatsiya. Agglyutinatsiya va fuziya. Soʻzning morfologik va etimologik tarkibi. Tovush almashishlari va ichki fleksiya. Takror (reduplikatsiya). Grammatika fan sifatida. Morfologiya. Asosiy grammatik kategoriyalar. Grammatik maʼno. Soʻz turkumlari tasnifi.

9-mavzu. Grammatika. Sintaksis. Soʻz birikmasi. Soʻz birikmalari va ularning bogʻlanish usullari. Sintaktik munosabat turlari. Sintaktik munosabat vositalari. Ega, kesim, aniqlovchi, toʻldiruvchi, hol. Gapning aktual boʻlinishi. Sintaksis. Sintaksisning oʻrganish obʼekti.

10-mavzu. Gap. Qoʻshma gap va uning turlari. Gapning tuzilish jihatdan turlari. Sodda gaplar. Gapning ifoda maqsadiga koʻra turlari. Darak, soʻroq, buyruq gaplar. Qoʻshma gaplar. Bogʻlangan qoʻshma gap. Ergashgan qoʻshma gap. Bogʻlovchisiz qoʻshma gap. Koʻchirma gapli qoʻshma gap.

11-mavzu. Yozuv – madaniy taraqqiyot mahsuli. Oʻrta Osiyo xalqlarining yozuv tarixi. Yozuvning shakllanishi va rivojlanishi. Yozuv turlari. Piktografik, ideografik, logografik va fonografik yozuvlar. Yozuvning hozirgi koʻrinishlari. Oʻzbek xalqining yozuv tarixi. Alifbo va imlo masalasining davlat ahamiyatiga molik ekanligi.

12-mavzu. Kommunikativ tilshunoslik. Matn tilshunosligi. Matnning taʼrifi va birligi masalalari. Matnni tashkil etuvchi birliklar. Matnning tarkibi. Matnda sintaktik bogʻlanish vositalari. Matn turlari.

13-mavzu. Dunyo tillari tavsifi va tillar tasnifi. Dunyo tillari. Qadimiy tillar. Oʻlik tillar. Tillarning geneologik va tipologik tasniflari. Til oilalari. Til guruhlar. Turkiy tillar oilasi. Qoʻshimchali va qoʻshimchasiz tillar. Agglyutinat, flektiv tillar.

14-mavzu. Til – belgilar sistemasi. Til sathlari. Belgi va belgilar sistemasi tushunchasi. Semiotika. Tilda “sistema” va “struktura” tushunchalari. Belgilar sistemasining turlari. Til sathlari va uning birliklari.

15-mavzu. Lingvistik tadqiqot metodlari. Lingvistik tadqiqot metodlari. Tasviriy metod. Qiyosiy-tarixiy metod. Chogʻishtirish metodi. Distributiv tahlil metodi. Bevosita ishtirokchilarga ajratish metodi. Transformatsion tahlil metodi. Oppozitsiya metodi. Komponent tahlil metodi. Stilistik tahlil metodi. Statistik metod. Avtomatik tahlil metodi. Tipologik tahlil metodi.

III. Seminar mashgʻulotlar boʻyicha koʻsatma va tavsiyalar

Seminar mashgʻulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

1. “Tilshunoslikka kirish” fanining maqsadi, vazifalari. Tilning ijtimoiy tabiati. Til va tafakkur, til va nutq munosabati. Sotsiolingvistika.
2. Tillarning shakllanishi va rivojlanishi.

3. Fonetika. Fonologiya
4. Tilshunoslik tarixi.
5. Orfografiya va orfoepiya.
6. Soʻz tilning markaziy birligi sifatida. Leksikologiya va uning asosiy boʻlimlari.
7. Til va terminologiya. Leksikografiya. Frazologiya.
8. Grammatika. Morfemika. Morfologiya..
9. Grammatika. Sintaksis. Soʻz birikmasi.
10. Gap. Qoʻshma gap va uning turlari.
11. Yozuv – madaniy taraqqiyot mahsuli. Oʻrta Osiyo xalqlarining yozuv tarixi.
12. Kommunikativ tilshunoslik. Matn tilshunosligi.
13. Dunyo tillari tavsifi va tillar tasnifi.
14. Til – belgilar sistemasi.
15. Lingvistik tadqiqot metodlari.

IV. Mustaqil taʼlim va mustaqil ishlar

Mustaqil taʼlim uchun tavsifiya etiladigan topshiriqlar:

1. Tilning tizim sifatidagi mohiyati.
2. Til va tafakkur, til va nutq munosabatlari.
3. Tillarning shakllanishi va rivojlanishi. Dunyo tillari tavsifi va tillar tasnifi.
4. Til birliklari va nutq birliklari.
5. Tilshunoslik va semiotika.
6. Tilning fonetik-fonologik sathi. Fonetika aspektlari.
7. Tilning fonetik-fonologik sathi. Fonetik oʻzgarishlar.
8. Morfonologiya va uning oʻrganish obyekti.
9. Nutqning fonetik boʻlinishi. Faza, takt, boʻgʻin, tovush.
10. Oʻrta Osiyo xalqlarining yozuv tarixi. Yozuvning hozirgi koʻrinishlari.
11. Matnning taʼrifi va birligi masalalari.
12. Sharq mutafakkirlarining til shakllanishiga oid qarashlari.
13. Leksemaning semantik tabiati: leksema, semema va sema.
14. Lugʻaviy sath taraqqiyotining ichki va tashqi manbalari.
15. Lugʻaviy birliklarning qoʻllanish doirasiga koʻra guruhlanishi: isteʼmol doirasi chegaralangan va keng isteʼmol qatlami.
16. Tilning lugʻat sathi
17. Tilning Grammatik sathi.
18. Gapning tuzilish jihatdan turlari. Gapning ifoda maqsadiga koʻra turlari.
19. Terminlarning monosemantik xarakteri.
20. Frazemalarning semantik turlari: omonim, sinonim, antonim iboralar.
21. Grammatika – til strukturasini oʻrganuvchi soha sifatida. Morfologiya va sintaksis.
22. Grammatik maʼnoni ifodalovchi vositalar.
23. Fonema nazariyasi tarixidan. Fonemalar haqida turli fonologik maktab

	vakillarining fikrlarini o‘rganish. 24. Tillarni o‘rganishda qo‘llaniladigan metodlar. 25. Sotsiolingvistika.
3.	V. Fan o‘qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar) Fanni o‘zlashtirish natijasida talaba: - tilning ijtimoiy tabiati, ijtimoiy vazifalari, til va jamiyat munosabati, til va tafakkur munosabati, lison va nutq munosabati, asosiy lisoniy munosabatlar, til birliklari va nutq birliklarining o‘zaro mutanosibligi, tilning semiotik tabiati, tilning ramzlar tizimi sifatidagi ta’rifi, til sathlari, lisoniy paradigma asoslari, lisoniy tasnif asoslari, tilning tarixiy taraqqiyoti va o‘zgaruvchanligi, dunyo tillari va tillar tasnifi, tilshunoslikning ijtimoiy fanlar bilan bog‘liqligi, tilshunoslikning tabiiy fanlar bilan aloqadorligi, qadimgi asrlar tilshunosligi, o‘rta asrlar tilshunosligi, Yevropa uyg‘onish davridagi tilshunoslik haqida tasavvurga ega bo‘lishi; – tilshunoslik va ijtimoiy, tabiiy fanlar kesimida paydo bo‘lgan zamonaviy integratsion fanlarni, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik nazariyalari va metodlarini, tilning ijtimoiy vazifalarini, struktur tilshunoslik nazariyalari va metodlarini bilishi va ulardan foydalana olishi; – tillarning tipologik tasnifini faktik material asosida yoritish, til tiplarining asosiy belgilarini farqlash, morfologik tasnifni agglyutinatativ va flektiv tillar misolida tahlil qilish, morfologik shakllarning xilma-xilligi, tillarning morfologik tipologiyasini tahlil qilish, geneologik tasnifni til oilalari va til guruhlarida asosida izohlash, agglyutinatativ tillar, flektiv tillar, qardosh va qardosh bo‘lmagan tillar o‘rtasidagi munosabatni yoritish, lisoniy va nutqiy birliklarning o‘zaro munosabatini tahlil qilish, tilni umumiy, nutqni xususiy hodisa sifatida asoslash, til–tafakkur–nutq munosabatini mustaqil izohlash, tilshunoslik nazariyasi masalalari haqida mustaqil fikr yuritish olish, diaxron tadqiqot metodlaridan foydalanish, sinxron tadqiqot metodlarini qo‘llay bilish ko‘nikmalariga; - tilning tarixiy taraqqiyoti va o‘zgaruvchanligini tahlil qilish, leksik-semantik hodisalarni anglash kompetensiyasiga ega bo‘lishi kerak.
4.	VII. Ta’lim texnologiyalari va metodlari: • ma’ruza; • “keys-stadi”lar; • seminarlar (mantiqiy fikrlash, tezkor savol-javoblar); • guruhlarda ishlash; • taqdimot texnologiyasi; • intellekt xaritalar; • konseptual jadvallar.

5.	VIII. Kreditlarni olish uchun talablar: Fanga oid nazariy va metodik tushunchalarni o‘zlashtirish, tahlil natijalarini to‘g‘ri aks ettira olish, til va nutq rivojiga oid jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish va nazorat shakllarida berilgan vazifa hamda topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo‘yicha yozma ish topshirish.
6.	Asosiy adabiyotlar 1. Xayrullayev X. Tilshunoslik nazariyasi. Darslik. – Samarqand: “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2022. 2. Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. –Toshkent, 2010. 3. Irisqulov I. Tilshunoslikka kirish. –Toshkent, 2009. 4. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. –Toshkent, 2013. 5. I.Yo‘ldoshev va b. Mutaxassislikka (tilshunoslikka) kirish. –Toshkent, 2018. 307-b. 6. Xolmanova Z. Tilshunoslik nazariyasi. –Toshkent, 2019. Qo‘shimcha adabiyotlar 6. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. 7. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. 8. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. 9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги Фармони (“Халқ сўзи”. 2017 йил, 8 февраль). 10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора – тадбирлари” тўғрисида”ги қарори (“Халқ сўзи”, 2017 йил, 21 апрель) 11. Абдуазизов А., Шереметова А. Общее языкознание. – Тошкент, 2004. 12. Bushuy A.M., Safarov Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. –Toshkent: Fan, 2007. 13. Borbala Richter. First steps in theoretical and applied linguistics. – Budapest, 2006. 14. Dadaboyev H. Tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi. Tuzuvchi – Toshkent, 2004. 15. Лингвистический энциклопедический словарь. –М.,1990. 16. Nurmonov A. Struktur tilshunoslik: ildizlari va yo‘nalishlari. – Andijon, 2006. 17. Nurmonov A. Lingvistik belgi nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008. 18. Nurmonov A. Linvistik tadqiq metodologiyasi va metodlari. – Toshkent, 2011

	19. Rahmatullayev Sh. Sistem tilshunoslik asoslari. –Toshkent, 2007. 20. Peter T. Daniels. (2001) Writing and Language. In The Handbook of Linguistics. Edited by Arnoff, M., Rees-Miller, J. P.65-68. 21. Xolmanova Z. Tilshunoslikka kirish. –Toshkent, 2007. 22. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминлари луғати. –Тошкент, 2002. 23. Dadaboyev H., Xolmuradova M. Tilshunoslik nazariyasi. O‘quv-uslubiy majmua. –Toshkent, 2020. Axborot manbalari www. literature.uz www. genhis philol.ru. http://en.wikipedia.org/wiki/Structuralism. http://www.brocku.ca/english/courses/4F70/struct.html.
7.	Samarqand davlat chet tillar instituti tomonidan ishlab chiqilgan va institut Kengashining 2024-yil “_____” _____ dagi “_____”-sonli bayoni bilan tasdiqlangan.
8.	Fan / modul uchun mas’ullar: X.Z.Xayrullayev – SamDChTI, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası mudiri, filologiya fanlari doktori (DSc), professor.
9.	Taqrizchilar: B.Turniyazov – SamDChTI, “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası dotsenti, filologiya fanlari doktori (DSc) O.Yusupova – Samarqand davlat universiteti “O‘zbek tilshunosligi” kafedrası dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.